5

די אנדערע מערב קאנאדער אידישע ישובים, אויסער אפשר וואנקאווער, זייַ־נען אייגנטלאך א פארזעצונג פון וויניפעג און זיינען גייסטיק איינג געקניפט און גע־בונדן מיט וויניפעג.

די מייסטע אידישע איינוואוינער פון מערב קאנאדע זיינען געוועזענע צייט־ווייליקע אדער פערמאנענטע וויניפעגער איינוואוינער, און גאר א חלק פון די אידן אין די ווייטערע און מער איזאלירטע ישובים לעבן מיט דער האפענונג, אז זיי וועלן ווען קאנען אפשפארן גענוג געלט צו קאנען באזעצן זיך מיט זייערע פאמיליעס "צווישן אידן", ד. ה., אין דעם גרעסטן אידישן ישוב פון מערב קאנאדע.

"דאס אידישע ווארט", די וויניפעגער אידישע טעגלאכע צייטונג, איז דער פאדים, וואס פאראייניקט אט די אלע צעווארפענע איבער א ריזיקן שטח קלענערע און גרעסערע אידישע ישובים אין איין איינהייט, וואס רופט זיך "מערב קאנאדער אידנ־טום", און די אידן פון די ווייטערע און מער איזאלירטע אידישע ישובים האלטן דערפאר באזונדערס טייער זייער צייטונג.

אגב איז די צייטונג אויך די היים פון די יונגע שפראצנדיקע ליטעראריש און זשורנאליסטישע טאלאנטן פון דעם יונגן אידישן ישוב. אזעלכע באווייזן זיך פון צייט צו צייט, און עס זיינען דא גוטע האפענונגען, אז די יונגע אידישע שעפערישע כחות אינ'ם נייעם ישוב פונ'ם נייעם לאנד וועלן נאך זאגן זייער ווארט.

אלע מער־ווייניקער באדייטנדיקע אידישע ישובים אין מערב קאנאדע האבן גוט־ארגאניזירטע מאדערנע תלמוד־תורה'ס, וואו דער למוד פון דער אידישער שפראך פארנעמט אן אנגעזעענעם ארט. אומעטום זיינען דא ארגאניזאציעס, וואס פירן אן לעבעדיקע אידישע קולטורעלע און אנדערע טעטיקייטן, אויף וויפל זייערע כחות דער־לויבן עס. עס זיינען דא אויך א פאר אידישע שולן, איינשליסנדיק די פרץ־שול אין קאלגארי, וואס איז איינע פון די בעסטע אידישע שולן אין לאנד.

וואס איז שייך וואנקאווער, מיט איר באפעלקערונג פון קרוב צו דריי טויזנט אידישע נפשות, איז עס א קאפיטל פאר זיך. דארטן איז דער אידישער ישוב אן על־טערער, און דארט איז א דייטשער איד געווען מעיאר פון שטאט נאך אינ'ם סוף פון לעצטן יארהונדערט. און דארטן איז נאך געווען א אידישער ריכטער, דער איינציקער, דאכט זיך, אין קאנאדע, אויך א דייטשער איד, ערשט מיט אנדערהאלבן צענדליק יאר צוריק. די געשיכטע פון דעם ישוב איז געווען אביסל אן אנדערע, און וויניפעגס איינ־פלוס האט צוליב דער געאגראפישער ווייטקייט אהין ניט דערגרייכט ווי אין די אנ־דערע אידישע ישובים פון מערב קאנאדע.

אבער א היבשע איבערוואנדערונג אהין פון וויניפעג זינט דער אויפבליאונג פון וואנקאווער (נאכ'ן דורכפיר פונ'ם פאנאמא קאנאל) און א היבשער שטראם פון איינוואנדערונג פאר'ן לעצטן צענדליק יארן, האט געהאלפן שאפן אן איינגערן גייסטיקן בונד צווישן דעם אידישן ישוב אין וואנקאווער און דעם גאנצן מערב קאנאדער אידנ־טום.

6

דער מערב קאנאדער אידישער ישוב איז ערשט 50 יאר אלט, און דער מאסן־ישוב — ערשט קארגע 30 יאר אלט.

פאר אזא קורצער צייט האט ער אויפגעטאן ממש וואונדער אויף אלע געביטן פון געזעלשאפטלאכער, פאליטישער און קולטורעלער טעטיקייט. פאר דער צייט האט ער זיך דערווארבן א באזונדער פלאץ און באזונדער אנערקענונג ווי א וויכטיקער טייל פונ'ם אלוועלטלאכן אידנטום.

מיר ווילן האפן, אז דאס איז נאך וועיט ניט זיין לעצטע ווארט, אז דער מערב קאנאדער אידישער קבוץ וועט נאך אנטוויקלען וויכטיקע שעפערישע כחות און וועט פארנעמען אלץ א מער אנגעזעענעם ארט אינ'ם אידישן לעבן.

דער יסוד זיינער איז געלייגט געווארן א געזונטער.

אין אנערקענונג פון דער אידישער ביישטייערונג צו דער קולטור און פראגרעס פון קאנאדע, טוט

איטאַנ'ס

אויסדריקן א באגריסונג צו דער אידישער באפעלקערונג פון קאנאדע צו דער פייערונג פון דעם

הונדערט יאריקן יובילײ פון אידישער גלייכבארעכטיקונג

אין קאנאדע ———

און צום פופציק יאריקן יובילײ פון זייער ישוב אין מערב קאנאדע

THE T. EATON CO LIMITED

א קורצער איבערבליק איבער דער

געשיכטע פון קאנאדער אידן

באזונדערס דער

מערב קאנאדער ישוב

פון

ה. י. ווילדער

הויפט־רעדאקטאר, "דאס אידישע ווארט" — וויניפעג

קאפיטל 1

קאנאדע אונטער דער פראנצויזישער הערשאפט

פון איר סאמע אנפאנג — מיט איבער צוויי הונדערט יאר צוריק — און ביז היינטיקן טאג, שטעלט די קאנאדער אידישע געשיכטע מיט זיך פאר א באזונדער ליכ־טיקן, קאלירדייכן קאפיטל אין קעגנזאץ צו דער מערסטנס טרויעריקער געשיכטע פון דעם אידישן פאלק. און באמת, דער דאזיקער קאפיטל איז כמעט אומפארגלייכבאר אין דעם אידישן גלות. ווייל די מער דראמאטישע אינצידענטן וואס זיינען דארטן פארצייכנט, האבן זיך אנטפלעקט אין א ניט־געוויינלאכער דרייסטער, ראמאנטיש־מיליטערישער אטמאספערע; און די אידן דערשיינען דארטן ניט אלס געמיינע דער־שלאגענע "פאריאס", נאר אלס שטאלצע, ווירדיקע פרייע מענשן און העלדישע סאלדאטן.

דער דאזיקער ראמאנטיש־מיליטערישער גלאנץ שטאמט ניט פון אזעלכע לע־גענדעס ווי פון דעם פארצייטיקן (1625) וויצע קעניג פונ'ם נייעם פראנקרייך, הענרי דע ליווי, דיוק פון ווענטאנדור, אז ער איז געווען פון אידישער אפשטאמונג; ניט פון דער אומבאשטעטיקטער געשיכטע, אז אין 1732, זיינען זעקס פראנצויזישע קריגס שיפן "פול מיט אידן" אנגעקומען קיין לואיסבורג מיט דער אבזיכט צו באזעצן זיך אויף דעם אינזל פון סט. דזשאנס; אויך ניט פון דער קוריאזער אוואנטיורע פון א אידישער מיידל, וועלכע איז אין 1738 אנגעקומען אין קוועבעק פארשטעלט אלס א מאטראז.

ניט די דאזיקע איזאלירטע, האלב־לעגענדארישע פיגורן און עפיזאדן גיבן די ערעפענונג קאפיטלאך פון דער אידישער געשיכטע אין קאנאדע א ראמאנטישן גלאנץ; נאר די באשטעטיקטע לעבנס באשרייבונגען פון די אידן וועלכע זיינען צום ערשטן מאל געקומען אין בארירונג מיט קאנאדע, אדער האבן זיך דא באזעצט. די דאזיקע באשריי־בונגען זיינען פול מיט מיליטערישע אינצידענטן; פונקט ווי אין די שפעטערדיקע צייטן זעען מיר פארצייכנט אין די כראניקעס לעבהאפטע באריכטן פון נאבעלע טאטן און גרויסע דערגרייכונגען.

ווען האבן די אידן צום ערשטן מאל באטראטן דעם קאנאדער באדן?

דאס שטודיאום פון דער קאנאדער געשיכטע מיט דעם ציל צו איזאלירן דאס אידישע בילד, האט זיך ערשט לעצטנס אנגעפאנגען, און דערפאר קאן זיין, איז עס אונז אפשר ניט געלונגען צו אנטדעקן אלע קוואלן פון אינפארמאציע. די אויספארשונג איז ביז איצט אנגעפירט געווארן זייער ערנסט פון קוואליפיצירטע פערזאנען, אבער עס האט זיי אויסגעפעלט די צוויי הויפט באדינגונגען פאר אזא שטודיאום : גענוג צייט און גענוגנדע מיטלען*).

פון די טעקסטן און דאקומענטן וואס זיינען שוין אנטדעקט און געדרוקט גע־ווארן, דערוויסן מיר זיך, אז די אידן האבן באטראטן דעם קאנאדער באדן נאך אין יאר 1717 — און דאס, ניט אכטנדיק דעם פאקט וואס די "נייע פראנקרייך" אונטער דער פראנצויזישער הערשאפט, איז געווען פארמאכט פאר אידן, ווען עס איז פאר־באטן געווארן צו באזעצן זיך דא לויט א קעניגלאכן דעקרעט. דאס האט געמאכט נויטיק פאר יענע אידן צו ענדערן זייערע נעמען כדי זיי זאלן קאנען אהער אריינקומען, און דערפאר איז עס שווער פאר דעם היסטאריקער צו דערקענען זיי.

אבער, אויב עס איז פאר די אידן פארבאטן געווארן צו באזעצן זיך דא, האט מען זיי דאך ניט געקאנט פארבאטן צו האנדלען מיט קאנאדע. אזוי געפינען מיר עט־לאכע גרויסע פראנצויזיש־אידישע פירמעס ניט בלויז טאן גרויסע געשעפטן מיט קא־נאדע, נאר פאקטיש שפילן זיי אזא וויכטיקע ראל, אז אן אנערקענטער היסטאריקער האט געזאגט, אז די אידן אין יענער צייט "האבן געטאן מער צו באשיצן און רעפרע־זענטירן פראנקרייך (אין קאנאדע) ווי דאס קעניגטום זעלבסט"**).

און באמת געפינען מיר, אז שיפן וואס שווימען אונטער פראנצויזישע פאנען, און באלאנגען צו אידן, האבן געבראכט הילף צו דער פראנצויזישער קאלאניע אין א צייט (אין 1752) ווען די נייע פראנקרייך איז געווען אין א שווערער לאגע און די איינוואוינער האבן דא געליטן גרוים הונגער.

צווישן די דאזיקע אידן האבן די מיטגלידער פון דער בארימטער פראנצויזיש־אידישער פאמיליע פון גראדיס, ארויסגעוויזן באזונדער איבערגעבנהייט, אפפערוויי־ליקייט, פאטריאטיזם און דערגרייכונגען. "די דאזיקע פאמיליע האט געגעבן פראנק־רייך איינציקע פון אירע פירער אין האנדל, געשאפן איר קריגס פלאט און איר מסחר פלאט, געבויט און באשיצט איר קאלאניאלע אימפעריע". מיטגלידער פון דער דאזיקער פאמיליע האבן "געוואונען די גרעסטע באוואונדערונג און אנערקענונג פאר זייער פע־איקייט, פאר זייער גרויסער ליבע צו פראנקרייך און פאר זייערע אומפארגלייכבארע פאטריאטישע באדינונגען וואס זיי האבן איר געגעבן... פון דעם יאר 1744, ביז דעם לעצטן טאג ווען דער לעצטער שאס איז אפגעפייערט געווארן אין פראנקרייכ'ס קאמף צו באזיצן קאנאדע, איז דער נאמען גראדיס איינג פארבונדן מיט דער געשיכטע פון דעם דאזיקן לאנד. אברהם גראדיס פארנעמט א ספעציעלן פלאץ אין דער געשיכטע פון דער פראנצויזישער הערשאפט אין קאנאדע אלס איינער פון יענע וועלכע האבן אין דעם לעצטן מאמענט פון פראנקרייכ'ס הערשאפט געמאכט די גרעסטע אנשטריינגונגען אנצוהאלטן איר פרעסטיזש אויף דעם קאנטינענט*).

די פירמע פון גראדיס, געגרינדעט פון דוד גראדיס אין 1696, אין באררא, האט אזוי גרוים אויסגעברייטערט אירע האנדלס פארבינדונגען מיט ענגלאנד, האלאנד, קא־נאדע און די פראנצויזישע וועסט אינדיעס, אז כמעט דער גאנצער טראנסאקעאנישער מסחר איז געלעגן אין אירע הענט; און אונטער דער פירערשאפט פון דוד גראדיס, דער זון פון אברהם, "א מאן מיט א געניאלן מוח", האט די דאזיקע פירמע געווארפן די גאנצע וואג פון איר פלאטן מאכט און רעזורסן, אויף דער זייט פון פראנקרייך, אין אירע מלחמות מיט ענגלאנד, פירנדיק ווערטפולע שיפן מיט קריגס מאטעריאלן קיין קאנאדע אויף דעם חשבון פון דער פירמע**).

פון ספעציעלער באדייטונג איז דער פאקט וואס ער האט ארגאניזירט די "סאָ־סייטי אף קענעדא", א האנדלס ארגאניזאציע וואס וואלט אפשר איבערשטיגן די האדסאנ'ס בעי קאמפאני, ווען דאס פראנצויזישע פאלק וואלט געווען אזוי פלינק ווי דאס ענגלישע.

אונזער פלאץ איז צו באגרעניצט אום מיר זאלן דא קאנען פארצייכענען אפילו אין קורצן די גלענצנדע אנשטריינגונגען וואס זיינען געמאכט געווארן פון דער גראדיס פאמיליע ארויסצוהעלפן פראנקרייך אין איר קאמף צו אנהאלטן דעם באזיץ פון קא־נאדע. מיר פארצייכענען דא בלויז איין פאראגראף וואס ווייזט אויף נאך א פאזע פון גראדיס טעטיקייט, אלס א ביישפיל פון זיין כאראקטער.

"איינער פון די נאבלסטע און סאמע אויסערגעוויינלאכע פון זיינע טאטן, וואס האט באזונדערס דערוויזן א מערקווירדיקן אידישן אזוי גוט ווי א פערזענלאכע כאראקטעריסטיק פון אים, און וואס האט ארויסגערופן אין פראנקרייך א געפיל פון הויכשעצונג און ווארימער באוואונדערונג, איז געווען זיינע אנשטריינגונגען בנוגע די פראנצויזישע געפאנגענע אין ענגלאנד ווען ער האט ארויסגעהאלפן אויף אלע געביטן, פארזארגנדיק זיי מיט געלט און מיט אנדערע נויטווענדיקייטן"**).

א כאראקטעריסטישער אינצידענט, וואס אנטפלעקט אז ער האט אפגעהיט די טראדיציאנעלע אידישקייט און אז ער איז געווען א זעלבסט־אכטנדער איד, איז פאר־צייכנט געווארן פון גרעצ'ן אין אן אנעקדאט וועגן אברהם גראדיס: דער דיוק פון רישעליע איז געפארן אין זיין קארעטע. דערזעענדיק גראדיס'ן האט דער דיוק באפוילן זיין אנטרייבער אפצושטעלן די פערד און ער האט איינגעלאדן גראדיס'ן צו פארן מיט אים. גראדיס האט זיך אבער אפגעזאגט פון דער איינלאדונג, ווייל דאס איז געווען שבת. "נו, אויב אזוי", האט דער דיוק געזאגט, ארונטערגייענדיק פון זיין קארעטע, "וועלן מיר ביידע גיין צופוס".

אז די גראדיס זיינען אנערקענט געווארן אלס עכטע אידישע פארשטייער ווערט באשטעטיקט פון דעם פאקט וואס (דוד) גראדיס איז געווען א מיטגליד פון דער "קאָ־מיסיע פון אידן וועלכע איז באשטימט געווארן צו מאכן פארשלאגן פאר דער אויס־בעסערונג פונ'ם צושטאנד פון זייערע ברידער אין פראנקרייך". די דאזיקע קאמיסיע איז גערופן געווארן פון מאלעשערבעס אויפ'ן פארלאנג פון קעניג לואיס דעם 16טן***).

אלס א רעזולטאט פון דער ענגליש־פראנצויזישער מלחמה אין קאנאדע, האט גראדיס פארלארן א באדייטנדן טייל פון זיין פארמעגן. דער קעניג פון פראנקרייך האט שפעטער צוריקגעקערט צו גראדיס'ן א טייל פון זיינע פארלוסטן און ער האט פולשטענדיק אנערקענט זיינע באדינונגען אין א בריוו וואס ער האט צו אים געשריבן, אז, "דוד גראדיס און זון פארדינען, א דאנק זייער אפפערוויליקייט, דעם לויב, ניט בלויז פון אלע מיניסטארן פון וועמעס צוטרוי זיי האבן גענאסן צו יעדער צייט, נאר אויך פון די אדמיניסטראטארן פון די פראנצויזישע קאלאניעס; אז אין פרידנס צייט

*) א גרויסן דאנק קומט דערפאר דעם פיאנער אויף דעם פעלד: ג. ב. זאקס, פאר זיין ביישטיי־ערונג אין דעם בוך "The Jew in Canada" און דעם פארשטארבענעם א. ריינוויין, פאר זיין בוך "דער איד אין קאנאדע". זאק'ס ארבעט, באזונדערס, האט א גרויסע באדייטונג אין פארבינדונג מיט דער אידישער געשיכטע אין קאנאדע.

**) קאמיל דזשוליאן, (די געשיכטע פון באררא, 1895).

*) ב. ג. זאקס, (די געשיכטע פון די אידן אין קאנאדע).

**) אידישע ענציקלאפעדיע, באנד 6, זייט 63.

***) גרעטץ, געשיכטע פון די אידן, באנד 5, זייט 431.